

УЧАСТЬ КОМСОМОЛУ УКРАЇНИ В БОРОТБІ ІЗ ЗБРОЙНОЮ ВНУТРІШНЬОЮ КОНТРРЕВОЛЮЦІЄЮ У 1921—1923 РОКАХ

О. О. Кучер

Після закінчення громадянської війни на перший план висувається завдання активного залучення широких мас робітничо-селянської молоді до соціалістичного будівництва. «Ви всі знаєте, — говорив В. І. Ленін делегатам III з'їзду РКСМ, — що перед нами зараз же слідом за завданнями воєнними, завданнями охорони республіки, постає завдання господарське. Ми знаємо, що комуністичного суспільства не можна побудувати, якщо не відродити промисловості і землеробства, причому треба відродити їх не по-старому. Треба відродити їх на сучасній, останнім словом науки побудованій, основі»¹.

Виходячи з постанов III з'їзду РКСМ, ЦК КСМУ 15 жовтня 1920 р. надіслав губкомам спеціального листа, в якому підкреслювалась необхідність наполегливо зміцнювати єдність комсомольських організацій, повсякденно домагатись масової участі молоді в радянському та господарському будівництві, профспілковому русі, у політичному та культурному житті республіки².

Враховуючи величезне значення молодого покоління у соціалістичному будівництві, V конференція КП(б)У (17—22 жовтня 1920 р.) прийняла спеціальне рішення, присвячене роботі серед молоді. Особливо серйозну увагу конференція звернула на роботу КСМУ, «яка є постійним резервом нових бійців і організаторів — будівників нового суспільства і основною підмогою, за допомогою якої можна перебудувати все життя, працю і виховання робітничо-селянської молоді відповідно до воєнних і господарських потреб радянського будівництва»³.

Завдяки піклуванню Компартії комсомол України в перші післявоєнні роки швидко зростає. Його лави поповнюються кращими представниками робітничо-селянської молоді, яка активно включається до активної участі у відбудові промисловості, транспорту, в заготівлі палива, продовольства, сировини.

Але слід мати на увазі, що практична реалізація всіх цих завдань, особливо в умовах сільської місцевості, ускладнювалась ворожими діями сил збройної внутрішньої контрреволюції. Антирадянські акції численних куркульських та білогвардійських банд, дії яких не припинились з ліквідацією фронтів, паралізу-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 253.

² Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны. Документы и материалы. К., 1959, док. 508.

³ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. К., 1958, стор. 95.

вали у багатьох районах республіки діяльність місцевих органів влади, порушували роботу господарських органів, підприємств, транспорту, зривали постачання промислових центрів продуктами харчування та паливом. Величезної шкоди завдавав бандитський терор. Тільки у 1921 р., за неповними даними, бандити вбили 4 тис., поранили 745 та захопили в полон 1475 чол.⁴ Більшість потерпілих становили комуністи та комсомольці.

Перша Всеукраїнська нарада КП(б)У (2—4 травня 1921 р.) констатувала, що куркульський бандитизм був головною перешкодою для утвердження Радянської влади на місцях і для ліквідації господарської розрухи⁵.

Численні документи і матеріали переконливо свідчать, що активну участь у боротьбі трудящих за реалізацію заходів Компартії України та уряду УРСР, спрямованих на повну ліквідацію внутрішньої збройної контрреволюції, брали комсомольці. В нашій історичній літературі цьому питанню не було присвячено жодного спеціального дослідження.

Сам факт активної участі комсомолу України в боротьбі з куркульським бандитизмом відзначався у першому нарисі історії ЛКСМУ С. Білокриницького⁶. Деякий матеріал про безпосередню участь комсомольців і молоді України у збройній боротьбі з куркульськими бандами наводять автори нарисів з історії комсомольських організацій Волинської, Дніпропетровської, Запорізької, Харківської та Херсонської областей⁷. Аналогічний матеріал міститься і в нарисі М. Журавльова, де йдеться про діяльність комсомольських організацій України у 1921—1925 роках⁸.

Ця стаття є спробою показати форми та ступінь участі комсомолу України у боротьбі із збройною внутрішньою контрреволюцією протягом перших трьох років після закінчення громадянської війни. Для її написання використані документи і матеріали, що зберігаються в центральних та обласних архівах України, збірники документів та періодична преса. Деякий фак-

⁴ Сборник отчетов Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета, Совета Народных Комиссаров, Наркоматов, Уполнаркоматов и центральных учреждений УССР 6-му Всеукраинскому съезду Советов Р., К и С. депутатов. Харків, 1921, Отчет о деятельности ВУЧК в 1921 году, стор. 9.

⁵ Комунистична партія України в резолюціях і рішеннях з'їзді і конференції. К., 1958, стор. 120.

⁶ С. Білокриницький. Очерк истории ЛКСМУ. Харків, 1926, стор. 90—91.

⁷ О. І. Ващенко. З історії комсомолу Волині (1918—1925 рр.). Житомир, 1961; Комсомол Дніпропетровщини, Дніпропетровськ, 1958; Комсомол Харківщини. Харків, 1958; 6 лет, которые нас закаляли. К 6-й годовщине существования Запорожской организации комсомола. Запорожье, 1924; Про тебе, комсомол Херсонщини. (Сторінки історії комсомолу Херсонщини 1918—1968 рр.). Одеса, 1969.

⁸ М. Журавльов. На відбудові. К., 1959.

тичний матеріал запозичено із спогадів комсомольців 20-х років⁹.

Діяльність КСМУ у боротьбі з внутрішньою збройною контрреволюцією характеризувалась надзвичайною активністю та різноманітністю форм. Перш за все, там, де не було ніяких збройних формувань, комсомольські осередки за рішенням партійних та радянських органів створювали бойові загони, які мали завдання попередити або відбити напад тієї чи іншої банди.

Збереглося чимало документів та матеріалів, які свідчать про досить значну поширеність цієї форми участі комсомолу в боротьбі з куркульським бандитизмом. Так, газета «Селянська правда» у червні 1921 р. повідомляла, що у Балтському та Вознесенському повітах Одеської губернії діяло проти місцевих банд по п'ять комсомольських загонів, які відзначалися своїми високими бойовими якостями¹⁰. Трохи пізніше у цій же газеті була надрукована інформація про комсомольські загони багатьох сіл Переяславського повіту Київської губернії. Кожної ночі озброєні комсомольці патрулювали на шляхах з метою попередити напад бандитів на села, причому неодноразово вступали в бій з різними бандами¹¹.

У звіті за 1921 р. Катеринославський губком КСМУ повідомляв про комсомольські осередки деяких волостей Павлоградського та Новомосковського повітів, що під час нападу куркульських банд перетворювались у бойові одиниці¹². Є також чимало даних про формування та бойову діяльність комсомольських бойових загонів деяких повітів Донецької, Запорізької, Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній.

Для багатьох членів сільських комсомольських осередків участь у боротьбі з бандитизмом була першим комсомольським дорученням. Наприклад, всі 28 комсомольців створеного в селі Малі Полтавці Зіньківського повіту Полтавської губернії у липні 1921 р. осередку, одержавши зброю, відразу ж вирушили на виконання бойового завдання по ліквідації куркульських банд, що діяли в повіті¹³.

У багатьох губерніях, де існували збройні загони незаможних селян, сільські комсомольські осередки частково або повністю входили до них. Вже у грудні 1920 р., як повідомляла газета «Коммунист», комсомольські загони у складі збройних формувань незаможників були в багатьох селах Донбасу¹⁴. На Пол-

⁹ Бойова юність. Спогади про перші кроки комсомолу України. К., 1958. Они были первыми. Сталино, 1959; П. Х и ж н я к. Особливий комуністичний. К., 1960.

¹⁰ «Селянська правда», 7 червня 1921 р.

¹¹ «Селянська правда», 22 липня 1921 р.

¹² ПА ІП ЦК КПУ, ф. 1, оп. 6, спр. 385, арк. 7.

¹³ «Незаможній», орган Миколаївського губвиконкому, 22 липня 1921 р.

¹⁴ «Коммунист», 29 грудня 1920 р.

тавшині, як зазначалось у звіті губкому КСМУ, більшість членів сільських осередків протягом всього 1921 р. знаходилась у кінних та піших маневрових загонах незаможних селян¹⁵. У деяких повітах, як наприклад, Миргородському, в таких загонах перебували всі комсомольці¹⁶.

Особливо значну участь у боротьбі з бандитизмом брали комсомольці, що знаходились у складі частин особливого призначення (ЧОП). Після закінчення громадянської війни кількість ЧОП у республіці була порівняно невелика, причому далеко не всі комсомольці залучалися до їх складу. Проте є відомості про комсомольські організації Старобільського повіту Донецької губернії¹⁷, Городнянського повіту Чернігівської губернії¹⁸ та інші, які зразково виконували бойові завдання по ліквідації збройних сил внутрішньої контрреволюції.

Нове положення про ЧОП УРСР, розроблене на основі рішення X з'їзду РКП(б) з воєнного питання і затверджене 23 квітня 1921 р. ЦК КП(б)У, передбачало зараховувати до їх складу поряд з комуністами всіх комсомольців віком від 17 років¹⁹. Якщо досі у боротьбі з бандитизмом брали участь головним чином сільські комсомольці, то з масовим створенням ЧОП до цієї важливої справи стала залучатись і робітнича молодь.

Напружена робота та навчання комсомольців міст і промислових районів часто припинялись внаслідок контрреволюційних виступів куркульських або білогвардійських банд. Член КСМУ з 1919 р. Я. Горін, робітник Юзівського металургійного заводу, писав у своїх спогадах про ті роки: «Ми всі тоді входили до складу ЧОП. Комуністи і комсомольці навчалися разом... За всіма були закріплені гвинтівки, в тому числі й за дівчатами... То в одному, то в другому районі повіту ще траплялись напади на сільських активістів, підпали громадських будівель, грабунки і т. п. Іноді нас піднімали по тривозі, і тоді ми йшли в караули, брали участь у проведенні облав проти бандитів, охороняли вантажі»²⁰.

У багатьох місцях, де були нечисленні партійні осередки, переважну більшість загонів ЧОП становили комсомольці. Ці загони, як і інші, блискуче виконували всі бойові завдання. Можна навести безліч прикладів. Так, комуністичний загін № 2 села Губинихи Новомосковського повіту Катеринославської губернії на 95% складався з комсомольців. Його командиром був кому-

¹⁵ ПА ІП ЦК КПУ, ф. 1, оп. 6, спр. 385, арк. 4.

¹⁶ «Незаможній», 22 липня 1921 р.

¹⁷ ПА ІП ЦК КПУ, ф. 1, оп. 6, спр. 325, арк. 3.

¹⁸ «Известия» Черниговского губисполкома и губкома КП(б)У, 3 березня 1921 р.

¹⁹ ЦДАРА, ф. 15, оп. 1, спр. 263, арк. 3.

²⁰ Они были первыми. Сталино, 1959, стор. 57—58.

ніст А. Свічкаренко, комісаром — комсомолец Петро Хижняк. Один з чотирьох взводів, що входили до його складу, очолював комсомолец Федір Кравець. На бойовому рахунку губинських комсомольців — ліквідація банд Петраша, Репи, Матвієнка, Зайцева та Марусі Никифорової²¹.

Комсомольці переважали і в загоні ЧОП Гадяцького повіту Полтавської губернії, який двічі протягом літа 1921 р. успішно відбивав напад махновської банди і невтомно її переслідував²².

Чимало аналогічних даних про успішне виконання бойових завдань командування комсомольцями-чопівцями різних губерній можна також знайти в журналі воєнних дій ЧОП УРСР за 1921—1923 роки.

Боротьба комсомольців України проти збройної внутрішньої контрреволюції не обмежувалась лише їх безпосередньою участю у тих чи інших бойових операціях. За завданням партійних комітетів комсомольські організації виконували різноманітні важливі доручення по наданню дійової допомоги Червоній Армії, ВУЧК, міліції, тобто тим органам, які несли на собі основний тягар боротьби з внутрішньою контрреволюцією.

Види цієї допомоги були різноманітні. Так, у лютому 1921 р., згідно з рішенням Чернігівського губкому партії, губком КСМУ мобілізував 30 комсомольців, які мусили нести охорону важливих об'єктів міста Чернігова²³. За вказівкою Вінницького повітового КП(б)У комсомольці організували нічні чергування для забезпечення зв'язку та систематично вели розвідку місцевості, де діяли банди²⁴. Комсомольці Зінківського повіту Полтавської губернії та Жмеринського повіту Подільської губернії допомагали ВУЧК і міліції виявляти приховану куркулями зброю та боротися з самогоноварінням²⁵.

У Миколаївській губернії комсомольці разом з міліцією протягом 1922 р. періодично влаштовували облави на бандитів²⁶. Таку ж допомогу надавав органам міліції і комсомол Харківщини²⁷. У звіті Брацлавського повітового комітету КП(б)У Подільської губернії за період з лютого до травня 1922 р. зазначалось, що комсомольці сумлінно допомагали державним органам в їх боротьбі проти куркульських банд²⁸. У Чигиринському повіті Кременчуцької губернії, де влітку 1921 р. нараховувалось

²¹ Бойова юність. К., 1958, стор. 125—126.

²² «Известия» (Чернігів), 11 серпня 1921 р.

²³ Партархів Чернігівського ОК КПУ, ф. 4, оп. 1, спр. 74, арк. 23.

²⁴ Партархів Вінницького ОК КПУ, ф. 843, оп. 1, спр. 23, арк. 3, 7.

²⁵ По місяцях комсомольської слави. К., 1959, стор. 301; «Молоде село», 10 грудня 1922 р.

²⁶ Партархів Миколаївського ОК КПУ, ф. 1817, оп. 2, спр. 292, арк. 34.

²⁷ «Красное знамя», орган Чернігівського губвиконкому та губкому КП(б)У, 24 грудня 1921 р.

²⁸ Партархів Вінницького ОК КПУ, ф. 843, оп. 1, спр. 27, арк. 53, 57, 61.

близько шестисот комсомольців, повітовий комітет КСМУ на-
правляв за вказівками партійного комітету своїх вихованців на
радянську роботу, в КНС та в органи, що провадили боротьбу
з бандитизмом²⁹.

Неоціниму допомогу надавав КСМУ Компартії України в агі-
таційно-пропагандистській роботі, що спрямовувалась на ви-
криття класової суті куркульського бандитизму. Як видно із ба-
гатьох документів і матеріалів, цю роботу наполегливо прова-
дили всі губернські та повітові комітети КСМУ. Вони послали
агітаторів на села для роз'яснення серед молоді політики
партії, внутрішнього та міжнародного становища, невідкладних
завдань моменту. В сільські комсомольські осередки надходила
література з питань боротьби з бандитизмом, листівки, плакати
тощо. Не було жодної агітмасової кампанії, в якій комсомол
України не брав би активної участі. Співробітник Черкаської
надзвичайної комісії Кременчуцької губернії М. П. Провиль-
ський, член КСМУ з 1919 р., згадує, як комсомольці роз'ясню-
вали селянам рішення ВУЦВКу про амністію тим учасникам
банд, які добровільно складуть зброю³⁰. Аналогічною була ді-
яльність і комсомольців інших губерній.

Політико-виховна та ідеологічна робота, яку проводив у пер-
ші роки після громадянської війни серед молоді республіки ком-
сомол України, мала величезне значення для викриття буржуаз-
но-націоналістичних організацій «Комюн», КЮС, «Макабі» та ін-
ших. Мета їх антирадянської діяльності полягала, зокрема, у за-
лученні політично нестійкої частини селянської молоді до кур-
кульських банд.

Висвітлення форм та засобів участі комсомолу України у бо-
ротьбі з бандитизмом буде неповним, якщо не згадати, що чи-
мало комсомольців було у частинах Червоної Армії, військах та
органах ВУЧК-ДПУ і міліції. Їх самовіддана боротьба з озброє-
ним ворогом, що всіма силами намагався знов роздути полум'я
громадянської війни, увійшла в літопис героїчної історії нашої
країни. Досить згадати бойові дії проти банд на Київщині в кін-
ці 1920 — на початку 1921 р. бронепоезда «КСМ», команда яко-
го головним чином складалась з комсомольців³¹.

У ході боротьби з бандитизмом комсомол України зазнав чи-
мало втрат. Від петлюрівських та махновських сабель і куль за-
гинуло багато активістів сільських і міських організацій КСМУ.
Серед жертв бандитського терору — секретар Старобільського
повіткому КСМУ Олександр Коваль, секретар Зінківського по-
віткому КСМУ Микола Барилець, комсомольські активісти сіл

²⁹ Бойова юність. К., 1958, стор. 173.

³⁰ Там же, стор. 55.

³¹ Там же, стор. 82—83.

Харківщини³² та Херсонщини³³: М. Танько, Л. Кульбака, О. Янковський, Г. Золотар, І. Конотоп, І. Клапай, молоді шахтарі з Рутченкового, Панків, Маслюків³⁴ і багато інших. У Хорольському повіті Кременчуцької губернії протягом кількох днів липня 1921 р. махновці вбили 13 комсомольців³⁵. У кінці січня 1922 р. банда Соломінського, увірвавшись до містечка Любар, Волинської губернії, оточила клуб, де знаходилось 18 комсомольців, і замордувала всіх до одного³⁶. Настільки великими були втрати комсомольської організації України, видно із виступу представника Київського губкому КСМУ Герлецького на 3-му губернському з'їзді Рад, що відбувся у липні 1921 року. Він повідомив, що в боях з бандами загинуло 84 члени організації³⁷.

Борючись за повну ліквідацію сил збройної внутрішньої контрреволюції, комсомольці України виявляли безприкладну мужність і масовий героїзм. За зразкове виконання бойових завдань по ліквідації куркульських та білогвардійських банд багато комсомольських організацій було удостоєно високих нагород. Почесні Червоні прапори були вручені Старобільській повітській організації КСМУ³⁸, комсомольським осередкам Комісарівської волості Верхньодніпровського повіту³⁹, Петропавлівській волості Павлоградського повіту⁴⁰ та села Губинихи Новомосковського повіту Катеринославської губернії⁴¹.

У 1928 р. нарком оборони СРСР К. Є. Ворошилов у своєму привітанні комсомолу України з нагоди десятирічного ювілею підкреслив ті видатні заслуги, які мав КСМУ у боротьбі з бандитизмом⁴².

Багато комсомольців було нагороджено орденом Червоного Прапора. Серед них комсомольці-чопівці П. Хижняк, К. Харченко, П. Деркач, Ф. Кравець⁴³.

Отже, форми активної участі комсомольців України у боротьбі із збройною внутрішньою контрреволюцією були різноманітними: збройні комсомольські загони, загони незаможних селян та ЧОП. Найбільш поширеною формою, як свідчать документи і матеріали, були частини особливого призначення, які діяли у всіх повітах України.

³² Бойова юність. К., 1958, стор. 89, 100, 168.

³³ Про тебе, комсомол Херсонщини. Одеса, 1969, стор. 31.

³⁴ Они были первыми. Сталино, 1959, стор. 89.

³⁵ «Селянська правда», 15 липня 1921 р.

³⁶ По місцях комсомольської слави. К., 1959, стор. 101.

³⁷ Київський облдержархів, ф. Р—111, оп. 1, спр. 69, арк. 12.

³⁸ По місцях комсомольської слави. К., 1959, стор. 175.

³⁹ «Селянська правда», 30 липня 1921 р.

⁴⁰ ПА ІП ЦК КПУ, ф. 1, оп. 6, спр. 385, арк. 7.

⁴¹ П. Хижняк. Особливий комуністичний. К., 1960, стор. 218.

⁴² К. Е. Ворошилов. О молодежи. М., 1937, стор. 28.

⁴³ Бойова юність. К., 1958, стор. 127.

За завданням партійних організацій КСМУ надавав також дійову допомогу органам, що постійно вели боротьбу з бандитизмом, — Червоній Армії, ВУЧК, міліції. Ця допомога полягала у проведенні розвідки, забезпеченні патрулювання, зв'язку, охорони важливих об'єктів, організації облав на бандитів і дезертирів, проведенні політико-масової роботи серед молоді тощо. Як зазначав у звіті 6-й партійній конференції КП(б)У ЦК КСМУ, у цій відповідальній роботі брало активну участь понад триста комсомольських організацій республіки⁴⁴.

Мужній, високоорганізований і безмежно відданий справі трудящих, комсомол України у ці важкі роки став гідним помічником Комуністичної партії у створенні нормальних умов для успішного соціалістичного будівництва.

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ СПРИЯННЯ ВЧЕНИМ (1921—1925 роки)

В. П. Литвинова

Залучення буржуазної інтелігенції до соціалістичного будівництва було однією з найважливіших проблем, які постали перед молодією Радянською державою одразу ж після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. «Ми не можемо будувати владу, якщо така спадщина капіталістичної культури, як інтелігенція, не буде використана»¹, — вказував В. І. Ленін. Цього настійно вимагали потреби оборони країни, виробництва, народної освіти, охорони здоров'я. Політична лінія Радянської держави щодо використання буржуазних спеціалістів знайшла свій конкретний вираз у партійній програмі, прийнятій у 1919 році на VIII з'їзді РКП(б), який висунув завдання «негайного, широкого і всебічного використання залишених нам у спадщину капіталізм спеціалістів науки і техніки»².

У радянській історіографії останнім часом з'явився ряд робіт, де на широкому фактичному матеріалі показано увагу В. І. Леніна, Комуністичної партії та Радянської влади до старих спеціалістів³.

⁴⁴ «Известия ЦК КП(б)У», 1921, № 9, стор. 18.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 191.

² «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів», ч. 1, К., 1954, стор. 395.

³ А. Г. Слонимский. А. М. Горький в борьбе за создание советской интеллигенции в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны, Сталинабад, 1956. И. С. Смирнов. В. И. Ленин и советская культура. М., 1960; Э. Б. Генкина. О ленинских методах вовлечения интеллигенции в социалистическое строительство. (Из опыта государственной деятельности В. И. Ленина в 1921—1922 гг.). — «Вопросы истории», 1965, № 4; В. А. Ульяновская. Формирование научной интеллигенции в СССР. 1917—1937. «Наука», М., 1966 та інші.

У буржуазній історичній літературі питання про відносини Радянської влади та буржуазної інтелігенції висвітлюється тенденційно, з грубим перекохченням фактів. Одразу ж після Жовтня буржуазна преса розпочала кампанію брехні та наклепів на Радянську владу, зображуючи більшовиків у вигляді темних людей, які приведуть до загибелі культуру і науку⁴. У 20-х роках в численних білоемігрантських мемуарах та «наукових роботах» з'явилася величезна кількість «матеріалів» про насильства більшовиків над інтелігенцією, про знищення у Радянській Росії всього, що мислить⁵.

Тому об'єктивне, обгрунтоване історичними фактами і документами висвітлення політики Радянської держави відносно старої інтелігенції має велике значення для викриття цих наклепницьких вигадок. У даній статті автор, використовуючи матеріали Центрального архіву Жовтневої революції УРСР, розглядає деякі питання боротьби Радянської держави за збереження цінних кадрів буржуазних спеціалістів у 1921—1925 рр. на прикладі діяльності Всеукраїнського Комітету сприяння ученим (ВУКСУ).

Радянська влада розпочала мирне будівництво в країні, до краю виснаженій іноземною інтервенцією та громадянською війною. Нестача продовольства, палива, світла тяжко позначалася на житті робітників, селян, інтелігенції. «Раніше і більш за всіх, — писав О. М. Горький в ті роки, — від наслідків блокади страждають діти, а потім представники наукового світу, як люди кабінету і лабораторії, погано пристосовані до практичного життя і мало досвідчені у боротьбі за кусок хліба»⁶.

В особливо скрутному становищі опинилась інтелігенція України, головної арени громадянської війни. У ці тяжкі часи Комуністична партія і Радянський уряд робили все можливе, щоб врятувати інтелігенцію від голоду й смерті. 30 серпня 1921 року з метою поліпшення побуту наукових працівників Раднарком України видав спеціальний декрет, яким встановлювалася державна необхідність збереження наукових сил республіки⁷. Декретом були передбачені найрішучіші заходи для регулярного забезпечення наукових працівників академічними пайками, паливом, одягом. Південбюро ВЦРПС було дозволено сплачувати науковим працівникам грошові винагороди у кілька разів більші від звичайних тарифних ставок. Раднарком категорично заборонив виселення вчених з їх квартир та реквізицію майна. З метою створення сприятливих умов для творчої праці вияви-

⁴ «Русская жизнь», 5 листопада 1917 р.

⁵ Интеллигенция и революция. Сборник статей. «Дом печати», без року видання.

⁶ М. Горький. Интернационал и интеллигенция. — «Коммунистический интернационал», 1919, № 7—8, стр. 1080.

⁷ ЗУ УРСР, 1921, № 16, ст. 490.

лось необхідним організувати Всеукраїнський Комітет сприяння ученим, аналогічний Центральній Комісії поліпшення побуту учених, яка діяла в РРФСР.

28 вересня 1921 р. Раднарком України, розглянувши питання про організацію цього комітету, доручив його формування Д. З. Мануїльському⁸. Ще до затвердження урядом складу Комітету за ініціативою народного комісара освіти Г. Ф. Гринька було створено Тимчасове бюро Комітету, яке одразу ж вжило заходів до впорядкування видачі продовольства, одягу, білизни, взуття, палива⁹.

31 жовтня 1921 р. Рада Народних Комісарів України затвердила «Положення про Всеукраїнський Комітет сприяння ученим»¹⁰. Комітет мусив дбати про матеріальне та правове становище наукових працівників, турбуватися про забезпечення їх на випадок хвороби та старості, надавати медичну допомогу. Він мав змогу звертатися до всіх вищих центральних установ безпосередньо, причому його справи повинні були розглядатися невідкладно.

4 листопада 1921 р. уряд УРСР затвердив склад Комітету, до якого ввійшли Д. З. Мануїльський (наркомзем), М. К. Владимиров (наркомпрод), Г. Ф. Гринько (наркомосвіти) і найбільш видатні представники наукових кіл: дійсні члени Всеукраїнської Академії наук А. Ю. Кримський, Д. І. Багалій, Д. О. Граве та професори вищих учбових закладів Ч. Д. Кларк, В. Я. Данилевський, Л. В. Писаржевський, С. Ю. Семковський. Головою Комітету було призначено Д. З. Мануїльського, почесним головою обрано В. Г. Короленка¹¹. У великих наукових центрах України — Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі — повноважними органами Комітету були його губернські відділення, у ряді інших міст — Чернігові, Миколаєві, Херсоні, Полтаві, Кам'янець-Подільську, Ніжині, Вінниці — Комітет мав представників. При ньому діяло 5 комісій: експертна — з питань розподілу наукових робітників за групами відповідно до кваліфікації; преміювання вчених; академічного забезпечення; організації будинків відпочинку та санаторіїв; соціального забезпечення.

Уже в перші місяці свого створення ВУКСУ розгорнув широку діяльність по врятуванню цінних кадрів наукової інтелігенції від голодної смерті та хвороб. З цією метою губернські відділення Комітету та його представники на місцях зареєстрували всіх спеціалістів. З квітня 1921 р. по грудень 1923 р. на Україні було взято на облік 3128 наукових працівників¹². Ви-

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 2, спр. 13, арк. 265.

⁹ «Наука на Україні», 1922, № 1, стор. 127.

¹⁰ ЗУ УРСР, 1921, № 22, ст. 627.

¹¹ Там же, ст. 634.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 1, спр. 273, арк. 1.

датні вчені з великим науковим стажем, досвідом та світовим авторитетом були виділені у вищу групу і забезпечувались всім необхідним у першу чергу. Всі вчені дістали спеціальний академічний пайок, а з січня 1922 р. ще й додаткову грошову допомогу¹³.

При постачанні учених академічними пайками ВУКСУ зустрів великі труднощі. Скрутне становище Української республіки внаслідок громадянської війни та неврожаю 1921 року змушувало вдаватися до суворої економії продовольства. У 1919—1921 рр. академічні пайки видавались нерегулярно та неповністю. ВУКСУ при незмінній підтримці українського уряду та господарчих органів зміг забезпечити одержання продуктів для учених у встановленому розмірі, а потім і збільшити пайки. Українська Економічна рада, заслухавши 11 листопада 1921 р. доповідь голови ВУКСУ Д. З. Мануїльського про нерегулярне постачання продовольством учених, терміново телеграфував всім губернським нарадам, вимагаючи вжити екстрених заходів. Видачу пайків контролювали голови нарад¹⁴. Спеціальним циркуляром ЦК партії до тієї ж справи були залучені всі губкоми партії¹⁵. Уже в лютому 1922 р. Комітет у своєму звіті повідомив, що більшість учених України дістає продовольство повністю і регулярно¹⁶. У жовтні 1921 р. на Україні видавалося 6 тис. академічних пайків¹⁷. І хоч ці пайки були невеликими, багатьох наукових працівників вони врятували у повному розумінні цього слова від голодної смерті¹⁸.

Комітетові дозволялось закуповувати продукти в губерніях, де справи з продовольством були кращі; в його розпорядження виділялися залізничні вагони (і це в умовах гострої нестачі транспорту). Для наукових працівників створювались академічні розподільники, де ціни на товари були нижчими, ніж ринкові, на 20—30%¹⁹.

У зв'язку із значним зменшенням чисельності старих наукових кадрів підготовка молодих учених була невідкладним завданням державного значення. Для прискорення її треба було забезпечити майбутніх вчених спеціальними пайками. Через це

¹³ ЦДАЖР УРСР, ф. 331, оп. 1, спр. 16, арк. 103.

¹⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 1, спр. 82, арк. 89.

¹⁵ «Наука на Україні», 1922, № 1, стор. 133.

¹⁶ Там же, стор. 134.

¹⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 331, оп. 1, спр. 4, арк. 9.

¹⁸ Академічні пайки видавались у важкі роки (1919—1923). Право на академічний пайок мали наукові працівники, кваліфіковані викладачі вузів, заслужені діячі мистецтва та літератури. У листопаді 1921 р. в Харкові на академічний пайок видавалося: цукру 2 фунти, сала — 3, солі — 2, мила — 1/2 фунта, круп — 1 пуд (ЦДАЖР УРСР, ф. 331, оп. 1, спр. 9, арк. 4).

¹⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 331, оп. 1, спр. 153, арк. 95.

ВУЦВК за проханням Комітету у вересні 1922 р. виділив додатково 150 пайків спеціально для аспірантів²⁰.

ВУКСУ організував постачання вчених промтоварами. Наприкінці 1921 р. уряд України виділив із своїх дуже обмежених запасів для українських вчених 1195 пар взуття, 6000 аршин сукна, 600 шапок, 45 костюмів²¹. У особливих випадках Комітет видавав із спеціального фонду теплий одяг, валянки, продукти, гроші; цей фонд поповнювали різні народні комісаріати, Південного фонду одержали допомогу не тільки наукові працівники, а й представники інших категорій інтелігенції. Так, наприкінці 1921 р. ВУКСУ надіслав до Миколаєва та Херсона кілька пудів борошна і сала для працівників освіти, які голодували. За цю невелику, але дуже своєчасну і бажану допомогу Бюро Комітету широ дякували 34 сім'ї вчителів²². У 1923 р. із спеціального фонду видано 461 874 крб.²³

Не менш важливою справою була організація відпочинку вчених, які були вкрай перевтомлені. До цієї справи Комітет залучив радянські, господарські та профспілкові органи. Наприклад, у 1922 р. Одеське курортне управління надало для будинку відпочинку вчених чудове приміщення на березі моря, губвиконком відпустив продукти, губнаросвіта — меблі та овочі, губздрав — білизну і посуд²⁴.

Наприкінці 1921 р. ВУКСУ уклав угоду з Головуповноваженим по курортам про лікування хворих наукових працівників під час зимового сезону на курортах Одеси, Слов'янська, Бердянська та ін.²⁵

У санаторії ім. Л. М. Толстого відкрилося відділення ім. Т. Г. Шевченка, де українські вчені дістали 50 місць²⁶. Не обмежуючись загальнореспубліканськими здравницями, ВУКСУ організував будинки відпочинку в околицях Харкова, Києва, Катеринослава. За літній період 1923 р. по путівках ВУКСУ в санаторіях та будинках відпочинку побувало понад тисячу чоловік²⁷.

Велику підтримку Комітетові надавав Народний Комісаріат охорони здоров'я України. За його розпорядженням для наукових працівників були устатковані спеціальні лікарні або виділені місця у кращих клініках. У Харкові ВУКСУ мав 20 місць у лікарні ім. Шатилова, в Києві йому належав санаторій у Свя-

²⁰ Индустриально-техническое образование. (Материалы Всеукраинской конференции по индустриально-техническому образованию, 2—8 сентября 1922 г.) X., 1923, стор. 157.

²¹ «Наука на Украине», 1922, № 1, стор. 134.

²² ЦДАЖР УРСР, ф. 331, оп. 1, спр. 17, арк. 42.

²³ Там же, спр. 114, арк. 14 зв.

²⁴ Там же, спр. 100, арк. 18.

²⁵ «Наука на Украине», 1922, № 1, стор. 138.

²⁶ Там же, стор. 131.

²⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 1, спр. 273, арк. 13.

тошині. Всі наукові працівники були закріплені за певними аптеками, де ліки їм видавалися безплатно²⁸.

Піклувався Комітет про забезпечення сімей померлих діячів науки, літератури і мистецтва. Завдяки клопотанню ВУКСУ персональна пенсія вищого розряду була надана вдові видатного українського композитора М. В. Лисенка (у 1923 р.)²⁹, одержала матеріальну допомогу та довічну пенсію Степова-Акименко — мати відомого українського композитора Я. С. Степового³⁰. У травні 1922 р. значна допомога та довічна пенсія були призначені сім'ї професора Української Академії мистецтв Н. Л. Нарбута³¹. Персональні пенсії Комітет виклопотав для вдови професора Катеринославського гірничого інституту П. М. Леонтовського, сім'ї видатного українського вченого філософа та мовознавця О. А. Потебні (у 1923 р.)³², вдови видатного українського письменника і громадського діяча І. Я. Франка — О. Франко (у 1924 р.)³³, вдови професора кафедри хірургії Харківського медичного інституту М. П. Трінклера³⁴.

У ряді випадків забезпечення сімей учених провадилось спеціальними урядовими постановами. У 1921 р. від тифу помер професор Харківського медичного інституту П. І. Шатилов. Зважаючи на великі заслуги професора в боротьбі з епідеміями, Радянський уряд надав сім'ї вченого грошову допомогу в розмірі 500 тис. крб., академічний пайок та довічну пенсію, що дорівнювала окладу П. І. Шатилова³⁵. 10 березня 1922 р. Раднарком УРСР прийняв спеціальну постанову «Про забезпечення сім'ї професора Л. Л. Гіршмана»³⁶. Відзначаючи видатні заслуги Л. Л. Гіршмана в галузі медичного обслуговування населення, уряд встановив для його сім'ї довічну пенсію в розмірі 50 золотих довоєнних карбованців щомісячно. У наступному 1923 р. ВУКСУ взяв участь у пенсійному забезпеченні 40 сімей учених³⁷.

Причиною успіхів, яких досяг ВУКСУ, поліпшуючи матеріальне становище вчених, була неослабна підтримка всіх його заходів з боку ЦК партії, Раднаркому і різних господарських організацій. Рада Народних Комісарів України із своїх фондів неодноразово виділяла Комітетові додаткові кошти. У березні 1922 р., розглянувши питання про збільшення коштів Комітету

²⁸ «Наука на Україні», 1922, № 1, стор. 137—138.

²⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 331, оп. 1, спр. 110, арк. 139.

³⁰ Там же.

³¹ Там же, спр. 163, арк. 35.

³² Там же, спр. 110, арк. 139.

³³ Там же, спр. 163, арк. 35.

³⁴ Там же, спр. 216, арк. 20 зв.

³⁵ «Вісті», орган ВУЦВК, 23 жовтня 1921 р.

³⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 1, спр. 75, арк. 110.

³⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 331, оп. 1, спр. 114, арк. 14 зв.

сприяння ученим, Раднарком зобов'язав ряд наркомів виділити для ВУКСУ 110 тис. крб.³⁸ З обмежених запасів Українського паливного комітету було виділено для кожного наукового працівника по 200 пудів дров на рік та по 20 фунтів гасу на місяць³⁹. Це паливо перевезли військовими грузовиками.

Раднарком УРСР і міськвиконкоми пішли назустріч ВУКСУ і в розв'язанні проблеми житла. При розподілі будинків у Харкові восени 1922 р. вчені одержали в нагірній частині міста 18 будинків, або понад 800 кімнат⁴⁰. У листопаді 1922 р. Харківський губвиконком надав у безплатне довічне користування квартири академіку О. М. Нікольському, історику професору Харківського університету В. П. Бузескулу, академіку архітектури О. М. Бекетову, лікарю Ф. В. Піснячевському, артисту М. М. Синельникову⁴¹. Вчені, зареєстровані у ВУКСУ і його місцевих відділеннях, при оплаті квартир та комунальних послуг прирівнювались до індустріальних робітників⁴².

Турбувався про вчених України і Радянський Уряд РРФСР. Наприкінці 1921 р. ВУКСУ звернувся до Президії Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету і особисто до А. В. Луначарського та О. М. Горького з проханням допомоги українській інтелігенції. Комітет надіслав до Москви своїх представників. Допомога була одержана: 1200 пар взуття, стільки ж комплектів одягу, посуд⁴³. 8 березня 1922 р. Раднарком РРФСР спеціально розглянув питання «Про поліпшення становища працівників науки на Україні» і вирішив відпустити ВУКСУ 100 тис. крб. з резервного фонду РНК⁴⁴. Значні кошти було виділено і у 1923 році⁴⁵.

Виключно важливим заходом ВУКСУ було відкриття будинків учених у великих наукових центрах України. До 1925 р. такі будинки вже існували у Харкові, Одесі, Києві, Дніпропетровську. При них працювали бібліотеки, читальні зали, їдальні, медичні пункти. Тут відбувалися збори, де вчені виступали з доповідями та повідомленнями про наукові новини, розглядали нову спеціальну літературу. Тут зустрічались і спілкувались, обговорювали свої досягнення та плани представники різних галузей науки. Будинки вчених стали базою для роботи різних комісій та організацій, часто загальнодержавного значення.

ВУКСУ надав велику допомогу науковому комітетові Укрголовпрофосвіти у виданні журналу «Наука на Україне». Пер-

³⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 331, оп. 1, спр. 38, арк. 67 зв.

³⁹ Там же, спр. 23, арк. 5—6.

⁴⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 331, оп. 1, спр. 114, арк. 5.

⁴¹ Там же, спр. 172, арк. 23.

⁴² Там же, спр. 109, арк. 158.

⁴³ «Наука на Україне», 1922, № 1, стор. 129.

⁴⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 331, оп. 1, спр. 16, арк. 132.

⁴⁵ Там же, спр. 109, арк. 24.

ший номер журналу вийшов у лютому 1922 р. за редакцією професора С. Ю. Семковського. Журнал ставив мету повідомляти про усе, що відбувається у світі науки, бути «органом, який об'єднує працівників різних центрів України в різних галузях науки спільністю наукових прагнень та досягнень». Журнал мав ряд інформаційних розділів: «Із діяльності наукових закладів на Україні», «Із наукового життя за кордоном», «Наукова хроніка і бібліографія», «Офіційний матеріал по науковому комітету» (декрети, постанови і т. п.), «Із діяльності ВУКСУ». Таким чином, цей орган всебічно висвітлював наукове життя країни. Інформаційна діяльність журналу мала велике значення, бо показувала широким колам старої інтелігенції, що перемога Жовтневої революції забезпечила зростання і поширення науки. Важливу роль відігравав він і в популяризації наукових знань серед масового читача.

Ще одним важливим заходом ВУКСУ була організація видавничого кооперативу вчених. Таке видавниче товариство «Наука» виникло у Харкові восени 1922 року. Його засновниками стали ректори і декани харківських вузів, члени наукового комітету Наркомосвіти, окремі представники науково-дослідних кафедр. До складу правління ввійшли академік Д. І. Багалій, професори І. А. Красуський і С. Ю. Семковський. Мета товариства полягала у виданні робіт, які нагромадились у діячів науки України за останні роки. В першу чергу видавалися підручники, особливо для вищої школи, науково-популярні і науково-дослідницькі роботи з усіх галузей знань. У 1922 р. таким чином з'явилися «Фізіологія людини» В. Я. Данилевського, «Електричні машини постійного струму. Теорія, конструкція, випробування та розрахунок» П. П. Копняєва, ряд праць С. Ю. Семковського — «Основи марксизму», «Історичний матеріалізм», «Національна проблема» та ін.

ВУКСУ не обмежувався питаннями матеріального забезпечення вчених; значна увага приділялась стимулюванню тих напрямків наукових досліджень, які були безпосередньо пов'язані з потребами народного господарства. До цього була спрямована діяльність комісії по преміюванню учених, очолюваної академіком Д. І. Багалієм. У 1923 р. на розгляд комісії надійшло 40 робіт, наступного року кількість їх зросла до 221⁴⁶. Преміальний фонд комісії становив у 1924 р. 12 000 золотих карбованців⁴⁷. Комісія заохочувала насамперед наукові досліди, найбільш актуальні для Української республіки того часу, наприклад, пов'язані з відбудовою Донбасу, піднесенням сільського господарства, електрифікацією України. Премії були важливим

⁴⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 331, оп. 1, спр. 114, арк. 15.

⁴⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2717, оп. 1, спр. 166, арк. 51.

моральним стимулом та істотною матеріальною підтримкою найбільш активних працівників науки.

Величезна робота Всеукраїнського Комітету сприяння ученим по згуртуванню наукових сил України та забезпеченню їх усім необхідним дала свої позитивні наслідки. Виключна увага і піклування, постійна допомога і підтримка, чуйність і такт Радянської влади у ставленні до старої інтелігенції, безумовно, не проходили для неї безслідно. Показовими є спогади академіка І. П. Бардіна, який працював тоді головним інженером Єнакіївського металургійного заводу. «Зворушливе піклування цих людей, які під час тяжкої хвороби виходили мене, схвилювало до сліз. Багато думав у дні хвороби і багато пізніше, коли пам'ять повертала мене до тих днів, про цю дивовижну дбайливість. І цілком завершився поворот, той внутрішній процес оновлення, який почався ще задовго до того. Віднині я знав, кому належать мої руки, мій труд. У цьому для мене не залишилось ніяких сумнівів»⁴⁸.

Поступово інтелігенція переконувалася в тому, що Радянська влада високо цінує науку і культуру минулого, робить все можливе для їх розвитку. З кожним роком збільшувалась кількість тих її представників, які активно включалися у соціалістичне будівництво і тісніше зв'язували свою долю з Радянською владою.

ПІДГОТОВКА КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ ШКОЛАМИ ФЗУ ДЛЯ МАШИНОБУДІВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В РОКИ ДРУГОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Т. Л. Степаненко

Основне господарське завдання в роки другої п'ятирічки полягало у завершенні технічної реконструкції всього народного господарства. Вирішальною ж умовою його виконання було освоєння нової техніки і нових виробництв¹, що в свою чергу вимагало достатньої кількості кваліфікованих робітників. А їх не вистачало. Так, на початку другої п'ятирічки у машинобудуванні СРСР на 100 робітників припадало 54 некваліфікованих і напівкваліфікованих². Подібним було становище і в промисловості УРСР.

Таким чином, прискорення організації професійно-технічного навчання робітників було об'єктивною необхідністю. Пам'ятаючи вказівки В. І. Леніна про те, що «перехід до вищо-

⁴⁸ І. П. Бардин. Життя інженера. Новосибірськ, 1939, стор. 76—77.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях..., ч. III, Держполітвидав України, К., 1954, стор. 197.

² «Проблеми економіки», 1934, № 5, стор. 4.

го ступеня культури і технічної освіти потрібен для успіху всього радянського будівництва»³, партія в ході боротьби за здійснення завдань другої п'ятирічки висунула лозунг «Кадри в період реконструкції вирішують все»⁴.

Щоб у короткі строки розв'язати проблему підготовки кваліфікованих кадрів, а одночасно і систематично підвищувати технічний рівень всіх робітників, створюється широка сітка різних шкіл і курсів як постійних, так і тимчасових.

За роки другої п'ятирічки передбачалось підготувати 5 млн. робітників масових кваліфікацій, зокрема через школи фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) — 2,5 млн. чол.⁵, в тому числі для важкої промисловості — 900 тис. чол.⁶. Школи ФЗУ на цей час були основною формою підготовки кваліфікованих кадрів із молоді. Звідси і величезна увага партії та уряду до цих шкіл.

В історичній літературі питання про підготовку кваліфікованих робітників, зокрема через школи ФЗУ, в роки завершення реконструкції всіх галузей промисловості висвітлено не повністю⁷. Мета даної статті — заповнити певною мірою цю прогалину.

Школи ФЗУ, які виникли на Україні ще в 1920 р., лише наприкінці першої п'ятирічки перетворились в основну форму підготовки кваліфікованих робітників. Тільки за цю п'ятирічку вони виховали 82 320⁸, а по всій країні 500 тис. кваліфікованих кадрів, як це зазначалось у постанові ЦВК і РНК СРСР від 15 вересня 1933 р. «Про школи фабрично-заводського учнівства»⁹. Визначивши позитивні наслідки роботи вказаних шкіл ЦВК, РНК СРСР підкреслили ряд значних недоліків, а саме: а) надмірно тривалі строки підготовки кваліфікованих робітників і часто однакові для простих і складних спеціальностей; б) навчальні плани перевантажені суміжними предметами на шкоду основній спеціальності; в) значна частина тих, хто закінчує школи ФЗУ, замість виробництва йде на навчання до середніх і вищих учбових закладів та ін.¹⁰

Треба було перебудувати роботу вказаних шкіл, щоб перетворити їх у чітко виражені професіональні школи. Для цього

³ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 343.

⁴ Очерки истории Коммунистической партии Украины. Политиздат Украины, К., 1964, стор. 453.

⁵ КПРС в резолюциях і рішеннях..., ч. III, стор. 201.

⁶ «Профессиональное образование рабочих», 1935, вып. 7, стор. 7.

⁷ Серед досліджень на цю тему слід назвати такі: М. Соин, Б. Миросниченко. Подбор и обучение рабочих кадров в промышленности. Госпланиздат, М., 1939; Г. Зленко. Подготовка квалифицированной рабочей силы.— Вопросы труда в СССР. Госполитиздат, М., 1958. Однак ці роботи містять загальні відомості, що стосуються СРСР в цілому.

⁸ Соціалістична Україна. Статистичний довідник. К., 1937, стор. 136.

⁹ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917—1967), т. 2. Госполитиздат, М., 1967, стор. 432.

¹⁰ Там же.

ЦВК і РНК СРСР пропонували здійснити такі заходи: а) скоротити строк навчання з двох років до шести місяців і тільки в школах, які готують найбільш кваліфікованих робітників складних спеціальностей, допустити річний строк навчання; б) до 1 жовтня 1933 р. Наркомпросу і всім промисловим наркоматам переглянути всі програми і учбові плани з таким розрахунком, щоб 80% учбового часу відводилось на безпосереднє навчання біля верстата за спеціальністю, а решта — на теоретичне навчання, пов'язане з обраною спеціальністю; в) в школах ФЗУ припинити підготовку робітників тих професій, які не вимагають спеціального шкільного навчання (клепальники, свердлувальники та ін.) і тих, котрі потребують особливо тривалої підготовки та великого практичного досвіду (наладчики верстатів та ін.); г) приймати до шкіл ФЗУ найбільш старанних дітей робітників, колгоспників, службовців і переважно з тих, що закінчили семирічку¹¹.

Партійні, профспілкові і комсомольські органи заводів важкої промисловості, виконуючи названу вище постанову, вже у IV кварталі 1933 р. провели велику і копітку роботу, пов'язану з перебудовою учбово-виробничої, політичної і культурно-масової діяльності шкіл ФЗУ.

Перебудова дала позитивні наслідки. Наприклад, у школі ФЗУ Харківського тракторного заводу тепер постійно працювало шість кабінетів: токарний, фрезерний, слюсарний, креслярський, матеріалознавства і політнавчання, які систематично поповнювались новим наочним приладдям і були основою для більш активного виробничого навчання, а також політико-виховної та культурно-масової роботи.

Одночасно на кожному робочому місці була встановлена сигналізація, якою учень користувався в разі необхідності. Ці заходи дали можливість ліквідувати простої, непотрібне ходіння по цехах, привчали учнів до дисципліни, дозволили набагато підвищити продуктивність праці і поліпшити якість продукції.

Значно зросла виробнича культура. Кожен учень відповідав за чистоту й порядок на робочому місці, за інструмент. Внаслідок цього зникли випадки псування обладнання, зменшилась кількість браку при виробництві продукції, підвищилась її якість.

Після тримісячного навчання майбутніх робітників розподіляли по основних цехах заводу. Начальники цехів прикріпляли до кожної групи учнів досвідчених майстрів, які підтримували зв'язок із школою. На останньому місяці навчання молоді робітники згідно з договором, укладеним з начальниками цехів,

¹¹ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917—1967), т. 2. Госполитиздат, М., 1967, стор. 432.

одержували спеціально виділене робоче місце і повністю забезпечувались сировиною та інструментом.

Набір, підготовка і випуск учнів шкіл ФЗУ здійснювались у відповідності з договорами-замовленнями певних цехів, тоді як до перебудови ці школи готували кадри взагалі, не враховуючи попиту щодо професій і кваліфікацій.

Успішній перебудові сприяло Всесоюзне змагання шкіл ФЗУ, що почалося відразу ж після опублікування постанови ЦВК і РНК і проходило під гаслом: «Швидко перебудуємо всю роботу шкіл ФЗУ і дамо промисловості в достатній кількості добре підготовлених кваліфікованих робітників»¹². Важливим було те, що в цьому змаганні активну участь брали самі учні: в ході змагання почалося масове переведення їх у цехи, де вони оволодівали спеціальністю безпосередньо за верстатом. Наприклад, у школі ФЗУ Миколаївського суднобудівного заводу з 1 лютого 1934 р. перейшло в цехи 72,5% всіх учнів. Згідно з договором, що його уклала школа з дирекцією заводу, учням тут мали виділити робочі місця, відповідне обладнання і визначити певні виробничі завдання. Школа ФЗУ київського заводу «Ленкузня» перевела на роботу в цехи з 1 лютого по 1 травня 1934 р. 61% учнів. Так було і на інших заводах машинобудівної промисловості України¹³. Майже у всіх школах змагання сприяло кращому виконанню виробничих завдань, зміцненню дисципліни. Наприклад, в школі ФЗУ миколаївських суднобудівних заводів прогули скоротились від 2,4 в лютому до 1,2% у квітні 1933 р., а в школі київської «Ленкузни» — відповідно з 2,8 до 0,44%. Програма з виробничого навчання у майстерні школи ФЗУ миколаївського суднобудівного комбінату була виконана на 100,2, а в цехах комбінату — на 102,6%. Успішність з теоретичного навчання у другому семестрі піднялась до 97,47% проти 92,7 у першому семестрі. На заводі «Ленкузня» успішність учнів на 1 травня 1933 р. становила 98%¹⁴.

З переведенням учнів у цехи зростає також їх свідомість, відповідальність за доручену справу. Підвищилась і успішність з теоретичних дисциплін, які тепер тісно пов'язувались із спеціалізацією учнів¹⁵. З 1 березня по 1 жовтня 1935 р. було проведено Всесоюзне соціалістичне змагання шкіл ФЗУ, присвячене X з'їздові ВЛКСМ. Його мета полягала у дальшому поглибленні перебудови шкіл ФЗУ. Якщо досі основна увага спрямовувалась на перебудову учбово-виробничої діяльності шкіл, то тепер вона зосереджувалась на питаннях політико-виховної та

¹² ЦДАЖР СРСР, ф. 7676, оп. 6, спр. 427, арк. 1.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же, арк. 4.

¹⁵ Там же.

культурно-масової роботи, на поліпшенні матеріально-побутових умов майбутніх робітників¹⁶.

Під безпосереднім керівництвом і при активній участі партійних організацій Всесоюзне соціалістичне змагання ім. X з'їзду ВЛКСМ набуло широкого розмаху. Активну участь в ньому взяли і школи ФЗУ машинобудівної промисловості України. Наприклад, у звіті керівників школи ФЗУ Луганського паровозобудівного заводу за 1935 р. вказані такі заходи, здійснені в період Всесоюзного соціалістичного змагання: систематично двічі на тиждень у кожній групі проводилась політгодина; налагоджена робота двох гуртків поточної політики, працював семінар комсомольських групоргів; учні прослухали доповіді на теми громадянської війни та іноземної інтервенції. З ними виступали соратники К. Є. Ворошилова, командири партизанських загонів Акулов, Козлов та ін. Для учнів було також прочитано доповіді з історії комсомолу Луганщини; кожні два тижні в школі випускався інтернаціональний бюлетень «За рубежом» та ін.

Внаслідок змагання ціла група учнів, яка спочатку була в числі відстаючих, поступово вийшла в передові. І якщо у 1933/34 навчальному році за порушення трудової дисципліни було виключено з школи 11 учнів, то в 1935 р. — тільки один¹⁷.

Підводячи підсумки соціалістичного змагання, Дніпропетровський обком ЛКСМУ в листопаді 1935 р. порушує перед журі Всесоюзного змагання шкіл ФЗУ питання про те, щоб школи ФЗУ Запорізького заводу «Комунар» зарахувати в число переможців¹⁸. А ще 5 листопада 1933 р. ЦК ЛКСМУ у своїй постанові зазначав, що реорганізація цієї школи проходить формально, відсутні програми виробничого навчання, а саме навчання як у цехах, так і в шкільній майстерні не впорядковано¹⁹.

Протягом грудня 1935 — січня 1936 року журі Всесоюзного змагання шкіл ФЗУ підбило підсумки цього руху. Школи при Харківському тракторному та Миколаївському суднобудівному заводах були нагороджені грамотами і преміями, а при Харківському паровозобудівному — грамотою²⁰.

Та, мабуть, найважливішим наслідком перебудови навчального процесу в школах ФЗУ на основі постанови ЦВК і РНК СРСР від 15 вересня 1933 р. було те, що вони готували кадри тих спеціальностей і кваліфікацій, які були найпотрібніші на заводах, причому готували їх в значно більшій кількості, ніж раніше. Так, школи ФЗУ машинобудівної промисловості України тільки в третьому кварталі 1935 р. випустили 2195 кваліфі-

¹⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 19, спр. 326, арк. 93.

¹⁷ Там же, арк. 113—114.

¹⁸ Там же, спр. 327, арк. 132.

¹⁹ Центральний архів ВЛКСМ, протокол бюро ЛКСМУ, № 87, п. 57, від 5 листопада 1933 р.

²⁰ «За індустріалізацію», 3 січня 1936 р.

кованих робітників, з яких 1257, тобто більше 57%, здобули третій, четвертий і п'ятий розряди²¹. Як бачимо, значно збільшилась армія робітників середньої кваліфікації.

Гірше обстояли справи з поповненням кадрів робітників вищої кваліфікації, особливо у важкій промисловості. Через це Раднарком СРСР своєю постановою від 22 серпня 1935 р. дозволив Наркомважпрому розгорнути підготовку таких робітників у школах ФЗУ з подовженим строком навчання. Таким чином, у роки другої п'ятирічки, крім шестимісячних і річних, виникли півторарічні і дворічні школи²².

Згідно з інструкцією наркомату важкої промисловості від 22 листопада 1935 р., на виробниче навчання відводилось в цих школах 700—750, а на теоретичне — 200 годин (у півторарічних) і відповідно 1300—1350 та 300 годин (у дворічних)²³.

Посилилась увага до виробничої практики. Так, майбутнім слюсарям-ремонтникам і токарям на комплексні роботи давалось тепер на 200 годин, на ремонтні — на 565 годин більше, час же операційних робіт залишився без змін²⁴.

У зв'язку з стахановським рухом особливе значення надавалось раціональній організації праці і вивченню практичних досягнень стахановців свого підприємства.

Внаслідок реорганізації шкіл ФЗУ швидко зріс контингент учнів. Це підтверджують дані про підготовку кадрів у школах ФЗУ машинобудівної промисловості Київської, Донецької, Одеської, Харківської, Вінницької і Чернігівської областей (див. табл.)²⁵. Всього в цих областях було 40, але дані існують тільки відносно 35 шкіл.

Строк навчання, місяць	Було учнів на 1 січня 1936 р., чол.	Прибуло	Вибуло	Закінчило школу	Було на 1 січня 1937 р.
6	700	63	93	295	375
12	3046	2181	639	2634	1954
18	4093	5162	1127	876	7252
24	423	597	187	73	760
Всього .	8262	8003	2046	3878	10341

Таким чином, у зв'язку з реорганізацією в школах ФЗУ з шестимісячним строком навчання кількість учнів зменшилась

²¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1252, оп. 1, спр. 133, арк. 10.

²² Там же.

²³ «Профессиональное образование», 1936, вип. 11—12, стор. 12.

²⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 1252, оп. 1, спр. 10, арк. 2.

²⁵ Там же, спр. 109, арк. 94.

і різко збільшилась їх кількість у школах з півторарічним і дворічним строком навчання. У кінці 1937 року в машинобудівній промисловості СРСР нараховувалось 160 шкіл ФЗУ, котрі тільки цього року випустили 25 410 кваліфікованих робітників і прийняли 31 тис. підлітків²⁶. Протягом другої п'ятирічки тільки школи ФЗУ України підготували 211,3 кваліфікованих робітників, тобто майже втричі більше, ніж за роки першої п'ятирічки²⁷.

У постанові ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про реорганізацію шкіл ФЗУ від 5 лютого 1936 р. зазначалось, що директиви партії та уряду, прийняті в 1933 р. з цього питання, успішно втілені в життя. Школи ФЗУ СРСР підготували для промисловості і транспорту 1500 тис. робітників і робітниць²⁸. Про якість підготовки говорить те, що чимало випускників за короткий час роботи на виробництві стали передовиками, активними раціоналізаторами та винахідниками. У звіті про виробничу діяльність Горлівського машинобудівного заводу за 1938 р. зазначалось, що з вихованців школи ФЗУ «вийшло багато кращих і передових стахановців заводу та рекордистів». Серед них слюсарі-лекальники Кривенко, Попов, ковалі Бабін, Губанов, слюсар-складальник Волоч та ін.²⁹.

Начальник електроремонтного цеху Миколаївського суднобудівного заводу Дроган у лютому 1935 р. писав дирекції школи ФЗУ: «Ще раз підтверджую повне задоволення якістю підготовки учнів-електриків, виношу подяку з свідомістю того, що надалі наші вимоги будуть задовольнятися найкращими кадрами нашої школи»³⁰.

Особливо багато знатних людей вийшло із школи ФЗУ Миколаївського суднобудівного заводу. Це Н. Радикалов — згодом механік пароплава «Сибіряков», на якому була проведена полярна експедиція, орденоносець; Л. Пащенко — працівник ЦК ВЛКСМ; Н. Козлов — робітник, стахановець, потім займав відповідальні посади на заводі, без відриву від виробництва закінчив втуз, а з 1936 р. працював інженером Сормовського заводу та ін.³¹.

Таким чином, школи ФЗУ протягом другої п'ятирічки підготували для промисловості великий загін технічно грамотних, розвинених, політично свідомих робітників.

Поповнюючи ряди робітничого класу своїми випускниками,

²⁶ Культурное строительство СССР. Статистический сборник. Госполитиздат, М.—Л., 1940, стор. 34.

²⁷ Історія робітничого класу України. «Наукова думка», К., 1967, стор. 190.

²⁸ ЦА ВЛКСМ. Протокол ЦК ЛКСМУ, бюро 207, п. 1 от 5 февраля 1936 г. За підсумками виконання другого п'ятирічного плану народного господарства СРСР трохи менше — 1400 тис. чол.

²⁹ ЦДАНГ СРСР, ф. 1562, оп. 1, спр. 260, арк. 25.

³⁰ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 19, спр. 326, арк. 125.

³¹ «Профессиональное образование рабочих», 1936, вып. 11—12, стор. 49.

школи ФЗУ відіграли велику роль у подальшій політичній консолідації всього робітничого класу.

ДІЯЛЬНІСТЬ БРИТАНСЬКОГО БЮРО ПРОФІНТЕРНУ В 1921—1924 РОКАХ

О. І. Черноскутов

З перших днів існування Комуністична партія Великобританії вела боротьбу за завоювання робітничих мас. У досягненні цієї мети англійські комуністи виходили з вказівок В. І. Леніна про те, що компартії капіталістичних країн повинні звернути основну увагу на завоювання робітничих мас «через профспілки, через взаємодію їх з партією робітничого класу»¹. Велику роль у цій боротьбі, особливо під час створення Національного руху меншості, відіграло Британське Бюро Профінтерну (ББП), що працювало під керівництвом Компартії.

У даній статті зроблена спроба висвітлити діяльність ББП в 1921—1924 рр., яка недостатньо і не зовсім чітко відображена в радянській історичній літературі². Як першоджерела використані комуністична преса Англії «The Communist», «The Workers' Weekly», друковані органи ББП «All Power!», «The Worker», а також статті та інформація про діяльність ББП, опубліковані в щомісячному бюлетні Виконбюро Профінтерну «Красный Интернационал профсоюзов» за 1921—1922 роки.

На початку 20-х років ХХ ст. робітничий клас Англії опинився в дуже скрутному становищі, бо короткочасне післявоєнне економічне піднесення закінчилося в 1920 р. глибокою кризою³. Криза економіки тяжко відбилася на становищі робітничих мас: різко зросла кількість безробітних, знизилась заробітна плата⁴. Робітники вели боротьбу проти наступу капіталу, але відсутність єдності дій не дозволяла їм добитися успіху.

На кінець 1920 року у тред-юніонах було близько 8 млн. 336 тис. чол., що входили в 1346 різних профспілок, які не були єдині у своїй політиці і навіть суперничали одна з одною⁵. Єдиного центру, який координував би діяльність всіх профспілок, не

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 31.

² В. Ваксов и М. Воробьев. Очерк борьбы рабочих металлистов всех стран. М., 1923; С. Мстиславский. Рабочая Англия (от О'Брайена к Макдональду). М., 1924; Д. Аллисон и Л. Зубок. Движение меньшинства в Англии. М., 1929.

³ В. Г. Трухановский. Новейшая история Англии. М., 1958, стр. 57.

⁴ Ю. Кучинский. Положение рабочего класса в Англии. (1832—1956). М., 1958, стор. 215, 279; П. В. Гурович. Всеобщая стачка в Англии 1926 года. М., 1958, стор. 23.

⁵ Мировое профессиональное движение. Справочник Профинтерна. Под общ. ред. А. Лозовского, т. 1. М.—Л., 1926, стор. 393.

було. Правда, в 1921 р. була створена Генеральна рада Конгресу тред-юніонів, але вона не мала достатніх повноважень і впливу на профспілки. Троїста спілка шахтарів, залізничників і транспортних робітників, створена в 1915 р., розпалася в 1921 р. через зраду її реформістських лідерів.

Боротьбу за єдність дій робітничого класу очолило Британське Бюро Тимчасової міжнародної ради професійних і виробничих спілок, організоване за ініціативою Комуністичної партії Великобританії і при підтримці лівих лідерів профспілок у січні 1921 року. Комітет Британського Бюро в Манчестері очолив Тед Лісмер, в Лондоні — Гаррі Полліт. Ряд місцевих комітетів Британського Бюро було засновано в Шотландії, Південному Уельсі, Ланкаширі, Йоркширі, Північно-Східній і Центральній Англії⁶.

Головним завданням Британського Бюро на початку його діяльності була пропаганда ідеї про необхідність виходу Британського Конгресу тред-юніонів із Амстердамського Інтернаціоналу і приєднання його до Червоного Інтернаціоналу Профспілок⁷. З цією метою по всій країні влаштовувались конференції⁸. В результаті діяльності Британського Бюро на I Конгрес Червоного Інтернаціоналу Профспілок була послана і англійська делегація⁹.

Після створення Червоного Інтернаціоналу Профспілок Британське бюро Тимчасової міжнародної ради професійних і виробничих спілок було перейменовано в Британське Бюро Червоного Інтернаціоналу Профспілок (Британське Бюро Профінтерну). Головою ББП став Том Манн, секретарем Нат Уоткінс. Дещо пізніше Ната Уоткінса на посту секретаря ББП замінив Гаррі Полліт¹⁰.

У зв'язку з тим, що ББП не мало широкої опори в робітничих масах, а пропагандистська діяльність, що проводилась ним як до створення Профінтерну, так і деякий час після, мала абстрактний, загальний характер, на нараді ББП 30 вересня 1921 р. вирішено було змінити його структуру і суть діяльності. Робота ББП спрямовувалась тепер на зміну політики профспілок, на обрання нового бойового керівництва, роз'яснення безпосередньої мети і завдань цих організацій. На нараді підкреслювалось, що ББП не ставить своєю метою утворення нових профспілок, а прагне надати існуючим бойовий, класовий характер. В організаційному плані ББП було визнано незалежним від

⁶ James Klugmann. History of the Communist Party of Great Britain. Vol. I. L., 1968, p. 109.

⁷ Гаррі Полліт, Краткая история Движения меньшинства. — Избранные статьи и речи. (1919—1939). М., 1955, стор. 42.

⁸ «The Communist», March, 12, 1921; «The Worker», June, 4, 1921.

⁹ Гаррі Полліт, Краткая история Движения меньшинства, стор. 42.

¹⁰ James Klugmann. Op. cit., p. 109.

Компартії, але його діяльність повинна була проходити під ідейним керівництвом Компартії¹¹.

З цього моменту ББП почало вести боротьбу за завоювання профспілок, за організацію відсічі наступу капіталу, за створення виробничих профспілок, за єдність дій робітничого класу в національному і міжнародному масштабах. Велику роль у зміні діяльності ББП і зміцненні його зв'язків з робітничими масами відіграв Гаррі Полліт¹².

У другій половині 1921 р. ББП організувало ряд мітингів і конференцій, на яких робітникам роз'яснювались завдання, що стояли перед профспілками, а також подавалась інформація про діяльність Профінтерну¹³.

Успішно пройшла національна конференція, організована ББП в Лондоні 15 жовтня 1921 року. На конференцію прибуло 650 делегатів, які представляли 300 відділень, 10 районних комітетів, 14 рад тред-юніонів¹⁴. Конференція відкрилась співом «Інтернаціоналу». Головував Фред Томпсон від профспілки докерів. Він привітав делегатів і після декількох зауважень надав слово для доповіді Г. Полліту. Г. Полліт дав коротку оцінку проведеної роботі і підкреслив, що коли до I Конгресу Профінтерну діяльність ББП мала пропагандистський характер, то тепер необхідно спрямувати зусилля на організаційне використання результатів всієї пропаганди. Потім виступив Том Манн і розповів про стан справ у Радянській Росії, про діяльність радянських профспілок. Учасники конференції одноставно прийняли три резолюції: про боротьбу з безробіттям, про допомогу голодуючим в Росії, про необхідність звільнення Сакко і Ванцетті¹⁵.

З 1 по 8 грудня 1921 р. ББП провело «Червоний тиждень» з метою якомога більшого залучення до своїх лав робітників. По всій країні були організовані мітинги, розповсюджувалася література¹⁶.

Активно діяв Лондонський комітет ББП. З серпня 1921 р. по січень 1922 р. він провів 120 мітингів у відділеннях профспілок¹⁷.

¹¹ «The Worker», October, 22, 1921.

¹² James Klugmann. Op. cit., p. 110—112, 116.

¹³ Из международного рабочего движения. Англия.— «Красный Интернационал профсоюзов», (далі — «КИП»), 1921, № 7; стор. 237; «The Worker», October, 1, 1921; Макферсон. Новый шаг вперед. — «КИП», 1922, № 1, стор. 30.

¹⁴ «The Communist», October, 22, 1921; «The Worker», October, 29, 1921; Макферсон. Конференция сторонников Профинтерна в Лондоне.— «КИП», 1921, № 8, стор. 280—281.

¹⁵ Там же.

¹⁶ «The Communist», December, 3, 1921; «The Worker», December, 3, 1921; James Klugmann. Op. cit., p. 112.

¹⁷ «All Power!» March, 1922, Vol. I, № 3.

У січні 1922 р. ББП почало видавати щомісячну газету «All Power!» («Вся влада!»), яка розгорнула пропаганду ідей класової боротьби і прагнула об'єднати діяльність опозиційних меншостей у профспілках¹⁸. Крім «All Power!», з червня 1922 р. ББП видає щотижневу газету «The Worker» («Робітник»), котра раніше була органом комітету фабрично-заводських старост у Глазго, а потім була передана ББП з метою консолідації сил робітничого класу¹⁹.

Під час кризи 1921—1923 рр. і особливо після «Чорної п'ятниці» робітники, втративши віру в профспілки, почали масово виходити з них. Якщо в кінці 1920 р. профспілки налічували 8 млн. 396 тис. членів, то в кінці 1923 р. їх залишилось 5 млн. 405 тис. чол.²⁰ У такій ситуації ББП висунуло гасло: «Припинити відступ!» і розгорнуло кампанію за відновлення профспілок²¹.

У 1922 р. ББП провело з цією метою ряд конференцій під гаслом «Назад в профспілки!»: 16 вересня в Лондоні, 23 вересня — в Глазго, 30 вересня — в Ньюкаслі, 7 жовтня — в Бірмінгемі²². На конференції були запрошені представники від усіх відділень і рад тред-юніонів, організацій безробітних та інших робітничих організацій. Обговорювались питання про заробітну плату, про тривалість робочого дня, про реорганізацію профспілкового руху²³.

Учасники конференцій прийняли резолюції, де вимагали, щоб Генеральна Рада Конгресу тред-юніонів організувала боротьбу англійських робітників проти скорочення заробітної плати і збільшення тривалості робочого дня. Були також прийняті резолюції, де йшлося про необхідність об'єднання всіх робітничих організацій на місцях в радах тред-юніонів і приєднання їх до Конгресу тред-юніонів, про перетворення Генеральної Ради Конгресу тред-юніонів в дійовий, бойовий штаб робітничого руху, про приєднання Конгресу тред-юніонів до Профінтерну. Всього на конференціях, проведених ББП в 1922 р. під гаслом «Назад в профспілки!» було присутніх 905 делегатів, що представляли

¹⁸ «All Power!» January, 1922, Vol. I, № 1; Из международного рабочего движения. Англия.— «КИП», 1922, № 2, стор. 142.

¹⁹ «The Worker», June, 3, 1922; James Klugman. Op. cit., p. 110.

²⁰ Мировое профессиональное движение. Справочник Профинтерна. Под общ. ред. А. Лозовского, т. 1. М.—Л., 1926, стор. 393.

²¹ «All Power!», March, 1922, Vol. I, № 3; Гарри Поллит. Краткая история Движения меньшинства, стор. 44.

²² «The Communist», September, 23, 1922; Из Международного рабочего движения. Англия.— «КИП», 1922, № 10, стор. 787—788; «The Communist», September, 30, 1922; «The Communist», October, 21, 1922; «The Worker», October, 28, 1922.

²³ «All Power!», August, 1922, Vol. I, № 8; «The Communist», September, 2, 1922.

близько 167 тис. робітників, які повністю підтримували діяльність ББП, і близько 852 тис. співчуваючих ББП²⁴.

Під впливом активної діяльності ББП Генеральна Рада Конгресу тред-юніонів змушена була оголосити про проведення національної кампанії «Назад в профспілки!»²⁵.

Під час локауту робітників машинобудівної промисловості в березні—червні 1922 р. вийшов спеціальний випуск «All Power!», в якому ББП закликала робітників створювати страйкові комітети на місцях, боротися за 44-годинний робочий тиждень, проти скорочення заробітної плати і попереджало, що поразка робітників в одній галузі промисловості викличе поразку в інших: «Якщо профспілки покинуть машинобудівників, як профспілки були покинуті секціями Троїстої Ради, це буде означати не тільки лихо для машинобудівників, — це буде передумовою лиха для всього робітничого руху. Це буде не просто ганьба — це буде злочин»²⁶.

Як наслідок діяльності ББП серед робітників різних галузей промисловості почали виникати групи меншості, що об'єднували найбільш свідомих, бойових робітників, які виступали проти політики класового співробітництва, що її проводили реформістські керівники профспілок. Уже в кінці 1922 р. такі групи виникли серед шахтарів Південного Уельсу²⁷.

ББП вдалося збільшити і тираж «All Power!». Якщо в січні і лютому 1922 р. було розповсюджено по 5 тис. примірників, то в травні—серпні 1922 р. — по 10 тис.²⁸.

У 1923 р. ББП продовжувало вести боротьбу за завоювання робітничих мас, а також розпочало кампанію за створення єдиного робітничого фронту проти наступу капіталу. З цією метою була запропонована програма економічних вимог: мінімум заробітної плати в 4 ф. ст. за тиждень для всіх робітників, загальне введення 44-годинного робочого тижня, крім вугільної промисловості, 6-годинний робочий день для шахтарів, робота або повне утримання для безробітних²⁹. Враховуючи те, що робітники знаходяться на різних стадіях політичного розвитку, роз'єднані численними цеховими бар'єрами, ББП висунуло мінімальні економічні вимоги, які мали підтримати робітники всіх галузей промисловості, а також безробітні³⁰.

²⁴ «The Communist», November, 18, 1922; «The Worker», November, 18, 1922.

²⁵ Гарри Поллит. Краткая история Движения меньшинства, стор. 44.

²⁶ «All Power!» (Special lock-out edition), 1922.

²⁷ «All Power!» November, 1922, Vol. I, № 11; James Klugmann Op. cit., p. 113.

²⁸ «All Power!» September, 1922, Vol. I, № 9; Дж. Т. Мерфи. Влияние растет.— «КИП», 1922 г. № 9, стор. 773.

²⁹ «The Worker», April, 14, 1923; «The Worker», June, 16, 1923.

³⁰ «The Worker», June 16, 1923.

У боротьбі за досягнення єдиного робітничого фронту ББП провело в 1923 р. конференції: в Глазго — 7 квітня, в Лондоні — 14 квітня і 12 травня, в Кардіфі — 12 травня³¹.

На цих конференціях було схвалено програму економічних вимог, висунутих ББП, прийнято резолюції з вимогою створення єдиного робітничого фронту, реорганізації профспілкового руху в країні і відзначено необхідність об'єднання всіх груп меншості в національному масштабі.

В цей же час під керівництвом ББП групи меншості розробляють програми економічних вимог для робітників різних галузей промисловості. Машинобудівникам пропонується така програма: національний мінімум заробітної плати в 4 ф. ст. на тиждень, скасування порайонних угод, 44-годинний робочий тиждень, контроль робітничих комітетів над цінами і умовами роботи, об'єднання всіх профспілок машинобудівної промисловості в одну³². Групи меншості серед шахтарів розробили свою програму економічних вимог: скасування угоди, яку нав'язали підприємці після «Чорної п'ятниці», 6-годинний робочий день, скасування відрядної роботи, реорганізація Федерації гірників Великобританії³³.

В 1922—1923 рр. ББП провело велику роз'яснювальну роботу щодо ролі рад тред-юніонів; вони (ради) повинні об'єднувати всі робітничі організації на місцях, входити в Конгрес тред-юніонів і мати представництво в його Генеральній раді. У жовтні 1922 р. і листопаді 1923 р. при активній участі ББП пройшли національні конференції рад тред-юніонів, де були визначені їх завдання³⁴.

ББП також приділило значну увагу зміцненню міжнародної солідарності трудящих, звертаючись до англійських робітників з закликом підтримати страйкуючих шахтарів США і німецьких робітників³⁵.

В середині країни ББП прагнуло об'єднати передових, свідомих робітників в єдиному русі: «На нашу думку, істотною ведучою силою у перетворенні профспілок повинен стати рух меншості, організований на виробничій основі і централізований Британським Бюро Профінтерну, яке об'єднає всі ліві сили в профспілках у свідомій боротьбі за перетворення профспілок»³⁶. Перш за все ББП поставило завдання сформувати рухи

³¹ «The Worker», April, 21, 1923; «All Power!», May, 1923, Vol. II, № 17; «The Workers' Weekly», April, 21, 1923; «All Power!», June, 1923, Vol. II, № 18.

³² «All Power!», March, 1923, Vol. II, № 15.

³³ «All Power!», April, 1923, Vol. II, № 16.

³⁴ James Klugmann. Op cit., p. 113—115.

³⁵ «All Power!», August, 1922, Vol. I, № 8; «All Power!», November, 1923, Vol. II, № 23.

³⁶ «The Worker», April, 28, 1923.

меншості серед шахтарів, залізничників, машинобудівників, котельників, будівельних робітників³⁷.

У серпні 1923 р. відбулось організаційне оформлення Руху меншості шахтарів Південного Уельсу³⁸. Потім у січні 1924 р. в Лондоні була скликана національна конференція представників від рухів меншостей серед шахтарів всієї країни³⁹. На конференції було прийнято рішення про створення Національного руху меншості шахтарів і був обраний Національний комітет, секретарем якого став Нат Уоткінс. До складу комітету ввійшли: від Південного Уельсу — А. Хорнер і Т. Томас, від Дургама — Д. Гленвілл і В. Пірсон, від Йоркшира — Е. Девіс і Т. Мюллінс, від Шотландії — Д. Аллісон і А. Кірк. Учасники конференції прийняли програму економічних вимог і вирішили видавати двотижневий бюлетень — офіційний друкований орган Національного руху меншості шахтарів⁴⁰. 16 лютого 1924 р. вийшов перший номер цього бюлетня під назвою «*Minerworker*» («Шахтар») ⁴¹.

В першій половині 1924 р. ББП змогло створити національні рухи меншості серед машинобудівників, транспортників, будівельників⁴².

Перед Компартією і ББП постало завдання об'єднати всі рухи меншості в єдину національну організацію і розробити єдину програму дій. Питання про рухи меншості обговорювалося на VI з'їзді Комуністичної партії Великобританії, де й була прийнята резолюція про необхідність створення єдиної національної організації меншості: «Комуністична партія... рішуче заявляє всім робітникам, що різні рухи меншості не зможуть усвідомити свою повну силу доти, доки вони залишаються розділеними, ізольованими і обмеженими як за розмірами, так і за характером дій. Безліч потоків робітничих сил, що підіймаються, треба зібрати разом в одному, сильному масовому русі...»⁴³.

У квітні 1924 р. було вирішено скликати національну конференцію всіх рухів і груп меншості 12—13 липня в Шефільді⁴⁴. Але незабаром конференцію перенесли із Шефільда в Лондон на 23—24 серпня 1924 р. з тим, щоб її учасники змогли виро-

³⁷ «*The Worker*», September, 22, 1923.

³⁸ James Klugmann. Op. cit., p. 279.

³⁹ «*The Worker*», February, 2, 1924; James Klugmann. Op. cit., p. 279.

⁴⁰ «*The Worker*», February, 2, 1924.

⁴¹ «*The Workers' Weekly*», February, 22, 1924.

⁴² James Klugmann. Op. cit., p. 279.

⁴³ James Klugmann. Op. cit., p. 280; Див. також: Tom Bell. *The British Communist Party. A short history L., 1937*, p. 100; R. Page Arnot. *Twenty years. The Policy of the Communist Party of Great Britain from its Foundation. July, 31st 1920, L. (без дати)*, p. 26—27.

⁴⁴ «*The Workers' Weekly*», April, 4, 1924; James Klugmann. Op. cit., p. 280.

бити програму дій напередодні щорічного з'їзду Британського Конгресу тред-юніонів і обговорити результати конгресів Амстердамського Інтернаціоналу та Червоного Інтернаціоналу Профспілок ⁴⁵.

23—24 серпня 1924 р. в Лондоні з великим успіхом пройшла перша національна конференція Національного руху меншості. В її роботі взяли участь 272 делегати, що представляли 200 тис. робітників ⁴⁶. На конференції відбулось об'єднання всіх рухів і груп меншості в Національний рух меншості і прийнята єдина програма дій.

У 1921—1924 рр. ББП, діяльність якого проходила під керівництвом Комуністичної партії Великобританії, вело боротьбу за організацію виробничих профспілок, за перетворення Генеральної Ради Конгресу тред-юніонів в бойовий штаб англійського робітничого руху, за приєднання Конгресу тред-юніонів до Профінтерну. ББП брало діяльну участь в економічній боротьбі англійських робітників, в боротьбі за єдиний робітничий фронт. ББП рішуче виступило проти створення нових профспілок, щоб не вносити розколу в ряди робітничого класу, а прагнуло реорганізувати існуючі профспілки і надати їм діям бойовий, класовий характер. Завдяки активній діяльності ББП в 1921—1924 рр., Комуністична партія Великобританії значно зміцнила і розширила зв'язки з робітничими масами. Незважаючи на допущені помилки, ББП вдалося виробити програми економічних вимог для робітників різних галузей промисловості, створити групи, рухи меншості і об'єднати їх в Національному русі меншості з єдиною програмою дій.

БОРОТЬБА КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ПРОТИ СТВОРЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ВОЄННИХ БАЗ НА АНГЛІЙСЬКІЙ ТЕРИТОРІЇ В 1957—1964 РОКАХ

В. О. Корнілова

Зміни у співвідношенні сил на світовій арені, революція у військовій техніці привели до корінних зрушень у ставленні народних мас імперіалістичних держав до проблеми війни і миру. Активну участь у боротьбі за мир, проти гонки ядерних озброєнь, створення іноземних баз беруть комуністичні партії капіталістичних країн і зокрема Комуністична партія Великобританії.

Останнє питання ще не знайшло належного висвітлення, хоч уже з'явився ряд праць радянських істориків, де розглядається

⁴⁵ «The Workers' Weekly», June, 6, 1924.

⁴⁶ Отчет Исполбюро IV Конгресу Профінтерна.— Международное профдвижение за 1924—1927 гг., М., 1928, стор. 160.

антивоєнний рух в Англії¹. Проте спеціальних досліджень на цю тему поки що немає.

У даній статті робиться спроба на основі матеріалів комуністичної преси Англії показати, як Компартія вела боротьбу проти створення іноземних воєнних баз на англійській території.

Відомо, що ініціатором розміщення американських баз на території Англії виступив сам англійський уряд. Причина такої політики полягала в фінансово-економічній залежності Англії від США, а також в прагненні британського імперіалізму використати міць США проти національно-визвольного руху, який підриває британське панування на Сході.

22 лютого 1958 р. між урядами Англії і США була підписана угода про розміщення американських ракетних баз на британських островах. Радянський уряд попереджував, що мета цих баз полягає в тому, «щоб бути трампліном для агресії і в той же час, підставивши під удар території, на яких знаходяться ці бази, віддалити перенесення воєнних дій за океан, в райони життєвих центрів країни, де створені ці бази...»².

Народ Англії розуміє, що американські бази аніскільки не гарантують безпеку країни, а, навпаки, можуть бути тією іскрою, від якої спалахне полум'я третьої світової війни. Через це Компартія Великобританії і англійський робітничий клас посилюють з кожним роком боротьбу за мир.

У Програмі Комуністичної партії Великобританії «Шлях Британії до соціалізму» записано, що американські бази ядерної зброї на британській землі підкреслюють не тільки підлегле становище Англії, а й те, що розв'язання головного питання про мир і війну віддано в руки американців³. «Ми вимагаємо, щоб кожний американський солдат чи льотчик, який перебуває в Англії, був би відряджений назад додому, щоб британські збройні сили вийшли з-під контролю американських генералів та адміралів і щоб Англія проводила незалежну політику миру, засновану на британських інтересах»⁴, — говорив Гаррі Полліт у 1954 році.

Ще до підписання угоди між урядами США і Англії про розміщення американських ракетних баз на англійській території над Англією здійснювали польоти американські бомбардувальники, навантажені водневими бомбами. В країні відразу ж

¹ И. И. Жигалов. Прогрессивные силы Великобритании в борьбе за разоружение и мир (1956—1964). «Наука», М., 1965; Його ж. Великобритания: народ и внешняя политика. «Наука», М., 1967; В. П. Зайцев. Рабочий класс Англии в борьбе против наступления монополий (1956—1966). «Мысль», М., 1968; С. П. Перегудов. Антивоенное движение в Англии и лейбористская партия. «Наука», М., 1969.

² «Известия», 13 грудня 1957 р.

³ XXV (Чрезвычайный) съезд Коммунистической партии Великобритании. Госполитиздат. М., 1958, стор. 157.

⁴ Harry Pollitt. The People on the March. L., 1954, p. 9.

почалаєь кампанія протесту. Очолила її Компартія Великобританії.

Восени 1957 р. кампанія протесту проти будівництва американських ракетних баз, провокаційних польотів американських бомбардувальників з ядерною зброєю на борту набула широкого розмаху. Особливо активним був цей рух у Шотландії, де планувалось будівництво перших ракетних баз. Тоді ж стало відомо, що літаки США, які знаходилися у Великобританії, перевозили водневі бомби і були готові, одержавши наказ, розпочати військові дії проти Радянського Союзу.

Компартія Великобританії провела активну кампанію проти таких польотів і вимагала ліквідувати американські повітряні бази на території Англії. 6 грудня 1957 р. Політичний Комітет КПВ виступив з заявою, де закликав народ країни негайно розпочати боротьбу. «Американські літаки з водневими бомбами на борту регулярно літають над Англією і постійно загрожують народові і миру. Безпека Англії вимагає, щоб американські бази були закриті і всі американські збройні сили негайно повернулись в Америку»⁵, — говорилось у заяві.

У грудні 1957 р. боротьба проти створення американських ракетних баз в Англії, очолювана Компартією, набрала великого розмаху. Кульмінаційним моментом її був Національний день протесту, призначений Компартією на 1 березня 1958 року. На заклик КПВ понад 10 тис. чол. взяло участь у демонстраціях, що відбулися в цей день біля американських повітряних баз. Демонстранти вимагали, щоб американці негайно залишили Англію.

Газета «Дейлі уоркер» 3 березня писала, що на мітинзі в Лондоні виступив Джон Голлан. Він вимагав розірвати з політикою ядерної війни, яку проводять консерватори, і негайно евакуювати всі іноземні бази з англійської території⁶. Про демонстрації протесту проти американських баз Джон Голлан писав, що вони «належать до числа найбільших політичних заходів, здійснених партією за останні роки»⁷.

Необхідність боротьби проти створення іноземних баз на території Англії підкреслюється і в постановах з'їздів КПВ. Так, XXV з'їзд Компартії (19—22 квітня 1957 р.) відмічав, що політика, яку проводить англійський уряд, може привести Англію до катастрофи. На XXVI з'їзді КПВ теж наголошується на необхідності відновити національну кампанію проти будівництва американських ракетних баз в Англії, за виведення американських військ з її території⁸.

⁵ «Daily Worker», 7 December 1957.

⁶ «Daily Worker», 3 March 1958.

⁷ «Daily Worker», 10 March 1958.

⁸ XXVI Национальный съезд Коммунистической партии Великобритании. Госполитиздат, М., 1959, стор. 78.

Виступаючи на XXVII з'їзді КПВ (30 березня — 3 квітня 1961 р.), Джон Голлан закликав «розгорнути широку кампанію масових дій всіх загонів робітничого руху і руху за мир, щоб перешкодити користуватися базами в Англії, а німецьким танковим військам проходити підготовку в нашій країні. Хай нашими лозунгами будуть: «Відправити «Поларіси», американські бомбардувальники і ракети назад в Сполучені Штати! Жодного німецького танка або солдата на англійській землі»⁹.

Особливо помітно посилилась боротьба проти американських баз в Англії навесні 1960 року. У багатьох містах країни під керівництвом комуністів за участю лівих лейбористів, представників профспілок, різних організацій прихильників миру були проведені мітинги, демонстрації, походи до американських баз. Давши літом 1960 року згоду на створення в Холі-Лох («Свята затока») американської ядерної бази для підводних човнів, озброєних ракетами «Поларіс», уряд країни штовхнув Англію на виключно небезпечний шлях.

Радянський уряд, як і перед підписанням угоди між урядами Англії і США відносно розміщення американських баз на британських островах, попереджував про небезпечність створення іноземних баз на англійській території. 12 грудня 1960 р. газета «Правда» опублікувала заяву ТАРС. «Навряд хто-небудь повірить, — писала «Правда», — що створення нової американської бази в Англії викликане інтересами «оборони». Не можна не бачити, що створення в Англії баз для підводних човнів розраховане на напруження нервів, на загострення обстановки, особливо в Європі»¹⁰.

Керуючись своєю програмою «Шлях Британії до соціалізму», рішеннями XXV—XXVIII з'їздів, КПВ планувала і цілеспрямовано проводила мітинги та демонстрації проти створення іноземних воєнних баз на англійській території, здійснювала роботу безпосередньо в осередках, направляючи своїх представників в цехи заводів і фабрик, в університети і коледжі.

Велику роль в мобілізації народних мас на боротьбу за мир, проти створення іноземних баз в Англії покликана була зіграти преса Комуністичної партії Великобританії. Як вірна, бойова зброя партії, преса головну свою мету бачила в захисті її програмних вимог, активно сприяла перетворенню в життя політики партії. Публікуючи заяви Компартії, рішення її з'їздів, теоретичні статті, репортажі про мітинги і демонстрації, преса виховувала народні маси, пробуджувала їх свідомість. Наприклад, 7 січня 1961 р. газета «Дейлі уоркер» вмістила заяву Компартії

⁹ XXVII Национальный съезд Коммунистической партии Великобритании. Госполитиздат, М., 1961, стор. 9.

¹⁰ «Правда», 12 грудня 1960 р.

Великобританії «Америка не повинна створювати тут бази ракет «Поларіс», де закликала народ «вести боротьбу проти всіх американських баз в Англії»¹¹.

Компартія виступала не тільки проти створення американських баз на британських островах, вона доводила необхідність боротьби проти будь-яких баз на території Англії. Так, 21 січня 1961 р. «Дейлі уоркер» надрукувала повідомлення, що колишній нацистський генерал Адольф Хойзінгер підписав угоду про розміщення західнонімецьких танків і літаків в Англії. Тут же була опублікована заява Політичного Комітету КПВ, де говорилось, що «жодному німецькому солдату, танку або літаку не буде дозволено розміщатись в Англії»¹².

Навесні 1961 р. преса Компартії майже щодня друкувала матеріали проти розміщення воєнних баз в Англії. Наприклад, 6—7 березня 1961 р. «Дейлі уоркер» повідомляла, що в демонстрації, яка відбулася 5 березня в районі затоки Холі-Лох, взяло участь 1500 чол. Демонстранти несли лозунги: «Янки, йдіть геть додому, ми не хочемо, щоб ви були тут!», «Ні, «Поларісам!» та ін.¹³.

Однак уряд Англії не прислухався до голосу англійського народу, і 8 березня 1961 р. в затоці Холі-Лох з'явився американський підводний човен «Патрик Генрі», озброєний ракетами «Поларіс», за ним прибули інші. Буржуазна англійська преса не приховувала того факту, що екіпажі підводних човнів будуть навчатися в англійських водах спеціальному маневру «бортового залпу по Росії»¹⁴.

Компартія попереджувала народ про небезпечність такого становища. Так, Д. Голлан заявив у «Політичному звіті» XXVII з'їзду КПВ, що Великобританія для США є «передовою лінією ядерного фронту»¹⁵.

У 1961 р. в статті «Рік зміцнення партії» Джон Голлан відмічав, що партія посилила свою боротьбу проти ядерної зброї і ядерної стратегії, проти ракет «Поларіс» і всіх американських і західнонімецьких баз в Англії. «В числі перших матеріалів для масової кампанії, — писав він, — ми випустили тиражем 450 тис. примірників брошуру, де закликали до незалежної політики Англії, до боротьби проти американських і західнонімецьких баз, а також 150 тис. листівок»¹⁶.

Компартія в зв'язку з рішенням уряду про створення на анг-

¹¹ «Daily Worker», 7 January 1961.

¹² «Daily Worker», 21 January 1961.

¹³ «Daily Worker», 6 March 1961.

¹⁴ «Daily Worker», 7—9 March 1961.

¹⁵ XXVII Национальный съезд Коммунистической партии Великобритании, Госполитиздат, М., 1961, стор. 5.

¹⁶ Джон Голлан. Год укрепления партии. — «Проблемы мира и социализма», 1961, № 8, стор. 64.

лійській території західнонімецьких воєнних баз у липні 1961 р. організувала по всій країні демонстрації протесту. Вони проходили під лозунгами: «Ніяких закордонних баз для Західної Німеччини — така вимога англійського народу!».

2-го липня 1961 р. за ініціативою Компартії на Трафальгарській площі в Лондоні був проведений масовий мітинг, де виступив віце-президент Компартії Палм Датт. Як відмічала «Дейлі уоркер», він підкреслив, що Пентагон і англійські консерватори допомагають колишнім гітлерівським генералам в Західній Німеччині, які планують війну. Виступаючи на мітингу в Глазго, Генеральний секретар Компартії Джон Голлан також висловив точку зору Компартії і англійського народу, заявивши, що комуністи Англії «не можуть відпочивати, поки не доб'ються, щоб ракети «Поларіс» були повернуті тому, кому вони належать»¹⁷.

В середині 1961 р. в Англії вже нараховувалась 21 база США¹⁸. Це не могло не турбувати англійський народ. В боротьбу включаються широкі народні маси. 26—27 листопада 1963 року в Лондоні відбувся національний конгрес борців за мир і роззброєння — найзначніша зустріч англійських прихильників миру за останні роки.

Учасники конгресу виступили проти створення іноземних баз на території Англії, за вихід Англії із НАТО, за припинення гонки озброєнь. Весною 1963 року були проведені мітинги і демонстрації в Глазго проти американської бази підводних човнів, багатолюдна демонстрація шотландських робітників проти перебування в бухті Холі-Лох американських підводних човнів з ракетами «Поларіс», демонстрація протесту проти ядерної зброї у містечку Уорлі (графство Ессекс) в зв'язку з наміром уряду провести протиядерні, протиповітряні вчення. В усіх цих виступах англійських прихильників миру найактивнішу участь брали комуністи.

У 1964 році прокотилася нова хвиля демонстрацій і мітингів прихильників миру. 28 березня були проведені демонстрації на американській військово-повітряній базі в Руісліпі (передмістя Лондона) і англійській військово-морській базі в Росайті (Шотландія). Напередодні парламентських виборів 1964 року Компартія опублікувала свою програму «Комуністична політика для Англії», де закликала продовжувати боротьбу проти створення на англійській території «баз з американськими ракетами «Поларіс» і всіх інших баз». Компартія вимагала також повернення додому з Європи та інших місць англійських військ¹⁹.

В той же час уряд Англії нічого не робив для того, щоб американські бази були ліквідовані, навпаки, їх кількість збільшу-

¹⁷ «Daily Worker», 3 July 1961.

¹⁸ «Daily Worker», 22 June 1961.

¹⁹ Communist Policy for Britain. The General Election. L., 1964.

валась. Це викликало незадоволення не тільки серед комуністів, передових робітників, а навіть у представників керуючих кіл Англії.

Занепокоєння англійської громадськості особливо зростало в зв'язку з тим, що англійська, навіть буржуазна, преса все частіше подавала дані, які свідчили про загрозливі наслідки, до яких може привести розміщення американських баз в Англії.

Керуючи боротьбою англійського народу за мир, проти створення іноземних воєнних баз на англійській території, Компартія твердо і послідовно виступає за зміну мілітаристського курсу свого уряду. На відміну від інших партій, які вважали, що створення іноземних воєнних баз на англійській території не є загрозою, Комуністична партія Великобританії попереджувала про всі ті наслідки, до яких може привести політика англійського уряду з питань війни та миру, і послідовно закликала англійський народ до боротьби.

Таким чином, боротьба проти створення іноземних баз на території Англії була однією із форм боротьби за мир. Вона почалась восени 1957 року і дуже швидко досягла великих розмірів. Завдяки активній діяльності Компартії Великобританії до участі в кампанії проти створення іноземних військових баз на англійській території залучаються і лейбористські організації та профспілки.

З М І С Т

Стор.

В. М. Довтопол. Робітничий клас України в перші роки соціалістичної індустріалізації в радянській історіографії (1956—1970 років)	3
В. І. Бутенко. Колгоспне будівництво в 1917—1927 роках на Україні в радянській історіографії	16
М. З. Бердуга. Брестський мир в радянській історіографії (середина 30-х — перша половина 50-х років)	22
А. Ф. Ігнатов. Боротьба більшовиків за завоювання Харківської Ради напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції (липень—жовтень 1917 року)	28
Ю. І. Кунах. Початок перетворення на соціалістичних засадах буржуазної кооперації на Україні (квітень 1920 — березень 1921 року)	37
О. О. Кучер. Участь комсомолу України в боротьбі із збройною внутрішньою контрреволюцією у 1921—1923 роках	45
В. П. Литвинова. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим (1921—1925 рр.)	52
Т. Л. Степаненко. Підготовка кваліфікованих робітників школами ФЗУ для машинобудівної промисловості України в роки другої п'ятирічки	60
О. І. Черноскутов. Діяльність Британського Бюро Профінтерну в 1921—1924 роках	67
В. О. Корнілова. Боротьба Комуністичної партії Великої Британії проти створення іноземних воєнних баз на англійській території в 1957—1964 роках	74

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТА

Історія

Випуск 6

(На українському мові)

Редактор *О. М. Відміш*

Техредактор *Г. П. Александрова*

Коректор *О. Т. Хоруженко*

Передано до набору 4/VI 1971 р. Підписано до друку 7/II 1972 р. БЦ 50061.
 Формат 60×90¹/₁₆. Обсяг: 5 фіз. друк. арк., 5 умовн. друк. арк.,
 5,7 облік.-вид. арк. Зам. 1673. Тираж 1000. Ціна 57 коп.

Харківська друкарня № 16 Обласного управління по пресі:
 Університетська, 16.